

Íróprogram, irodalom, „identity“

Gondolatok a könyvtárban

„Alszik a busz. A bő karácsonyi ebédek-vacsorák után nyugtalan álmot alszik a néger néni. Okuláréval az orrán, talán hogy tisztábban láthassa álmait. Nekem is csípi még a nyelvemet nemzetközi konyhaművészeti versenyünk néhány nigériai és etiópiai nyencfalata, amelyek fűszerszámaiktól enyhe torokgyulladászt kaptam.“ Iowa City és Davenport között ki az, aki afrikai ízekkel szájában okulárét és fűszerszámat emleget? A válasz további töprengésre készítet összeszűkült és kitágult világunkról; hiszen az idézett sorok írója Belgrádban született, ma is féltve őrzi ifjúsága Bega-parti emlékeit, Kolozsvárt érett értelmiségivé, és Bukarestben lett az írószövetség tisztségviselője. 1972 őszétől 1973 tavaszáig egy amerikai kisváros, Iowa City egyeteme mellett működő International Writing Program ösztöndíjas meghívottja volt. (Nemzetközi Irodalmi Program helyett talán pontosabb az „író-program“ fordítás; van is már némi hagyománya, közelebb is áll az angol eredetihez, főképpen pedig — a szerencsés „tagok“ beszámolója szerint — jobban fedi a tényeket.) Ha mindehhez hozzátesszük, hogy a szóban forgó romániai magyar író, aki fesztelenül csveg és levelez több világnyelven nagy szellemekkel, divatos egyéniségekkel, útjára elkísérhette szász költőnő felesége — nemcsak a barkochba megfejtéséhez jutunk el, hanem irodalmunk új helyzeteinek, bonyolultságának megértéséhez is. Szász János könyve, az *Amerikából jöttem* már ezért nagyobb figyelmet érdemel, mint a másutt megjelenő sok-sok, az utazások számával egyenes arányban szaporodó útikönyv. A számbeli növekedés különben nálunk ugyancsak megállapítható, s ahogy az újkori emlékiratok régi erdélyi hagyományt elevenítenek föl, hasonlóképpen kapcsolat teremthető múlt századok és jelenkor útirajzai között. (Erre a kapcsolatra egyelőre inkább a szerzők, semmint kritikusaik s az irodalomtörténészek utalnak.)

Viták újultán, irodalmunk sajátosságának jegeit keresve, lehetetlen nem gondolnunk e műfaj nyújtotta tanulságokra. Egészen odaig nyúlva vissza a hazai „műfajtörténetben“, amikor emlékirat és útirajz kényszerűen összekapcsolódott; jobb példát erre Kuncz Aladár *Fekete kolostor*ánál nemigen találhatunk. Ha alaposabban belegondolunk, néhány évtizeddel később Sütő András kiváló esszéje, a *Perzsák* is effajta (a külsőségekben nyilván kellemesebb) keresztteződésből született. De, ha csak nem piacra készült, mester-(üzlet-)emberi útirajzzal állunk szemben, még a legtisztább műfajú, egyértelműen az útiélményekre koncentráló útirajzon is átüt az emlékezés lírája, a helyzettudathól fakadó töprengés, amely történetfilozófiai eszmefuttatássá nemesedhet. Erdemes hát olykor a lektúrt komolyan venni — az író és önmagunkat egyaránt becslülve vele. Nemcsak arra figyelve, amit mond, hanem arra is, ahogy mondja. Asszociációk, közeli és távolabbi párhuzamok, ellentétek mondjuk egy amerikai útirajz esetlegességeiben is törvényszerűségeket segíthetnek megérteni; egy komplex jelenséget, amelyet közönségesen így szoktunk megnevezni: romániai magyar irodalom.

Amikor például ezt olvassuk Szász Jánosnál: „Elmeséltem neki [Oravec Imre budapesti költőnek, a Nemzetközi Íróprogram egyik vendégének] néhányat az élményeinkből, és hozzátettem: néha valósággal szégyelljük a szerencsénket, azt, hogy mi minden megadatott nekünk. Imre belekortyolt a savanyú amerikai sörbe, és csöndesen megjegyezte, hogy azért nem kell annyira kétségbeesni“ — lehetetlen nem társítanunk hozzá Szabó Gyula kubai naplójának, a *Tinta és tulipánnak* a bevezetőjéből a következő ironikus mondatot: „En magam még be sem töltöttem a tizennyolcadik életévemet, s már megérhettem, hogy túljussak a megye határán!“ No persze, Közép-Kelet-Európa háborús nemzedékei, akár a helyi viszonylatban gazdag város, akár a szegénységet újratermelő hegyvidék küldte őket, közel egyforma késéssel léphettek ki az elszigeteltségből a nagyvilágba, a késés behozatalában

azonban még különböznek az esélyek. Ez nyilván hagyomány, egyéni alkat, ráfordítás kérdése is, nem csupán a lehetőségeké. Szabó Gyula úgy készül a ritka nagy alkalomra, egyhónapos kubai útjára, írószövetségi kiküldetésére, mint amikor szülőfaluja, Homoródomlás közelmúltját vagy a régmúlt évszázadokat akarja hiteles dokumentumokban megfaggtatni; így születik a *Gólya szállt a csűrre* és *A sátn labdái* között a szintén nehéz veretű *Tinta és tulipán*. Szabó Gyula szavaival, „ez az egész útinapló egy hamisítvány: a valóságban így nem utazik az ember. Valószínűleg csak akkor lehet ennek, ha úgy veszem, hogy három útról van szó: először, amikor olvasmányaimban jártam meg, másodsor, amikor a valóságban, s harmadszor most, amikor írom. A »napló« ennek a három útnak — az Olvasott-nak, a Valóságosnak és az Írott-nak — mint egynek a rögzítése.” Azzal a történelmi-dokumentarista, áttinlektualizált paraszti realizmussal, amely a *Gondos atyafiság* íróját ma jellemzi.

Szász János sokkal pazarlóbb. Teheti. Nem kell sokszorosan megfogartnia az élményt, elég, ha válogat belőlük, oly bőven záporoznak rá és belőle az információk. (Mint az itt reprodukált beszélgetésekből kiderül, Marcuse, Ferlinghetti egyaránt elcsodálkozik, milyen jól vizsgálják belőlük az interjúkészítőt.) Szász, állandó szellemi készenlétben, Európában, sőt — az új könyvben elbeszéli hét hónap után — az Egyesült Államokban is otthonosan mozog, s bár jól érzékeli a történelmi különbségeket, nincsenek komplexusai. Irigylésre méltó (noha valószínűleg nehezen eltanulható) az a könnyedség és természetesség, ahogy fölkeresi Jean Roussetot és Paul Celant, találkozik Günther Grass-szal és Zbigniew Herberttel, levelet ír Millernek, Angela Davisnek. Az újságíró biztonsága? A kultúrákban, irodalomban, politikában, filozófiában járatos emberé is. A hibaszálalék bizonyára nem kicsi, de hát ez már a mesterséggel jár. És aztán nem is olyan fontos, hogy az „álmogyáros” filmrendező, George Cukor valóban századik születésnapját ünnepelte-e, vagy a *Filmlexikon*nak van igaza, és „csak” 1899-ben született. (Vagy talán a Paramountot alapító, 1873-ban született Zukor Adolfról van szó?) Hogy a „Greyhound” busztársaság neve nem „Gray Hound”, s nem szürke kutyát, hanem agarat jelent? A lényegen ez igazán nem változtat. Az sem, hogy Szabédi sosem lakott a Kőkeret utcában (kolozsvári viszonylatban az igencsak messze van az Apácai Csere János utcától), hanem a Postakert utcában, ezért találkozhattak gyakran Szásszal, otthonról jövet vagy hazamenet. Első pillanatra csak az Ady-kutató akad fenn egy ilyen csu-csai információn is: „az öreg Bonczák a cselédházba száműzték a botrányosan menekülni vágyó, már akkor nagyon beteg poétát.” Nem tudni, honnan jutott ehhez a hírhez a szerző (a kastély melletti földszintes házat nem a cselédség, hanem maga a tulajdonos, Boncza Miklós használta eredetileg, ide költözött be a költő, Csinszkával), és nem volna különösebben megjegyezni való, ha nem tudnánk meg épp Szásztól, hogy Zaharia Stancunak mesélte ezt az „irodalomtörténeti tényt”, aki — most már a könyvből idézem — „borzadva hallgatta”. Az információt szolgáltatónak ilyen esetben megne a felelőssége...

Amit Szász János Amerikáról mond, azt legfeljebb más utazók beszámolóí alapján próbálhatjuk ellenőrizni. Nos, az Iowa City-beli hangulatról, az „íróprogram” világaról adott összkép (és számtalan részlet) „egy másik szász”, az egy évvel korábban ott járt budapesti prózaíró, Szász Imre nem kevésbé olvasmányos és vonzó könyvével (*Szász martini kokiél*, 1973) hitelesíthető. Amiben több a mi Szászunk Amerika-könyve, az a szinte kötetnyi, világirodalmi antológiát ígérő versfordítás, amely költők, nemzetek és földrészek világlátásáról tájékoztat, szoros összefüggésben a prózában elmondottakkal. Hiszen Szász János nem most utazik először emberiség-ügyben (értsük ironiamentesen a kifejezést!), emlékezzünk csak az *Egy éjszaka Moszkvában* című esszéregényére s az annál esztétikailag hitelesebb *Mamaia by night*-ra. A sokfelőlről, lázasan összegyűjtött információk az ő számára nem önmagukban érdekesek, hanem egyetemes és hazai viszonylatokban. Szász János nem csupán és nem elsősorban tárol, hanem feldolgoz, értelmez, értékel. Szándéka tulajdonképpen ugyanaz, mint az általam olvasott legizgalmasabb amerikai útikönyv szerzőjéé, az Újvidéken élő Várady Tiboré. Tőle, Váradytól idézem: „A könyv mint egész is kísérlet tulajdonképpen; próbálkozás, hogy összeérintve az elemeket, melyekről írok, nézeteket a művészetről, divatból, blues, négerreket, provokát és amerikai magyarokat, forradalmi gondolkodást, hirdetések, love-inek, marihuanát, televíziót, egy kultúrtörténeti folyamat mozaikját építsem. Egy folyamatot, mely legtöbb esetben nem hagyta semleges állásponton az embereket, akikkel találkoztam. A változást támadták vagy védtek, szöktek előle vagy igyekeztek feléje, vagy egyszerűen csak érezték, regisztrálták. A változást, mely lehetővé teszi a jelenben létezőt és jelenben látást, megteremt a forradalom feltételeit, de negációját is; mely lehetővé teszi, felemeli és megsemmisítően bírálja Marshall McLuhant; mélyen kívül vagy belül lenni szinte megoldhatatlan prob-

léma, és szintoly probléma kívül vagy belül *nem lenni...*” (Vagy *nem maga az élet a legjobb időtöltés?* Újvidék, 1971.)

Néhány év alatt változnak a beszédtemák, a szellemi divatok, az emberiség útkeresése azonban aligha. Igaz, közben véget ért a vietnami háború, sőt már az új feszültségekről is egyre több hírt kapunk (ez viszont természetesen még nem lehet tárgya Szász János könyvének); mégsem e külső körülmények a meghatározók, hanem az a belső késztetés, amely minden írói mű és minden igazi szellemi termék, gondolkodói teljesítmény alapja. Ezért van Karinthy Frigyesnek igaza — Várady Tibor választja az idézetet könyve mottójául —, amikor ennyire „egyszerűvé” redukálja az utazást: „Micsoda művészietlen felfogás: hogy Szegedre utazni pl. nem olyan nagy dolog, mint Ausztráliába utazni. Útinapló szempontjából egészen mindegy, tessék elhinni.”

Végso soron innen, Karinthy felől kell megítelnünk az *Amerikából jöttem* értékét is. És akkor feltétlenül a szerző javára kell írunk a műfaji rendbontást, a helyszínek és szereplők szüntelen keverését, egy-egy apropónál hosszabb időzést Gaál Gábor, Szabédi vagy Földes László emlékenél. Nem az ellágyuló emlékezés, hanem a problémák követelik meg, hogy az asszociációk láncán szót ejtsen az egykori mesterekről, példaképekről, barátokról. Arizonában, a phoenixi repülőtér bányájában például, útban Dallas felé, Szabédi László vesszoraival mondja magában vagy éppen hangosan. „Miként is magyarázhatnám meg a tehenészfiúk tökfedőjét a történelem ruhatárából kikölszönzőknek, hogyan fordulhatott az önvizsgálat és az abszolút önismeretre való törekvés — mekkora szükségük lenne éppen az ittenieknek mindeire! —, alkatt, alkalom és helyzet főlhalmozódásában önpusztításba? Torzóként hátrahagyva a művet. De mint minden torzó, az övé is továbbgondolandó és alkotásra serkent.” A kérdés csak az, tud-e következetes maradni ezekhez az elvekhez, s az abszolút önismeretre törekvést nem utalja át, akaratlanul is, túlságosan a mások portájára, mások számlájára?

Szász János az Egyesült Államokban utazva, beszélgetve, vitatkozva, mind-egyre beleütközik a lényeges szemléleti különbségekbe. A történelem megítélése tekintetében például; így aztán, szükségszerűen, a történelmi tudat hiányának vagy súlyos torzulásának keresi a magyarázatát. „Mire pillantson hát vissza az itteni tudat? — kérdezi Szász önmagától, miután az utolsó jeles indián törzsfőnök és az Amerikában valamikor ünnepeelt Kossuth utóélete között villantott fel érdekes párhuzamot. — Miből meritsen erőt, vonjon le tanulságot, mitől lelkesedjék? Ha visszatekint, lemészárolt indiánokat lát, láncokban idehurcolt afrikai négeket, testvérháborút Észak és Dél között, pisztolypárbajt és ökölharcot. Inkább hátat fordít az egésznek. És odapillant a tévé képernyőjére, amelyen a múltat idegcsiklandozó kalandként újraprojektik, annak semmi köze ahhoz a néhány stilizált mozzanathoz, amelyet az iskola fölkinált a haza történelméből. Csak a négerek futnak vissza kompenzáció gőrcsösséggel messzi afrikai múltjukig, növesztik gondörborzossá hajukat, hogy őseikre hasonlítsanak, bár láttam szép számmal néger lányt, aki simára gözöli és vörösre festi a haját. Ők azok, akik már azt vallják, hogy az idő itt egysíkü, a múlt lényegtelen, a jövő pedig a futurologusok szakmája.” Szász nem fogadja el sem az egyik, sem a másik érvelést. Keresi, kutatja a történelmi magyarázatot, hogy érdemi versenyre kelhessen a futurologusokkal. És így ütközik mindegyre az „ethnic”, az „identity”, illetve az asszimiláció jelenségeibe. Nemcsak az indiánokról s a négekről, hanem a 14 millió első és második nemzedékbeli *ethnics* is szól, a nem asszimilálódott bevándoroltokról. („Nem ismerem még az etnikai szigeteket, és nem tudom, milyen a társadalmi és szellemi rétegződésük, de akikkel itt megismerkedtem, azok csodálkozva — s ugyanakkor értetlenül — hallgatják a mi nemzetiségi létformánkról szóló híradásukat. Számukra az asszimiláció az egyetlen életcél, s közülük az a megelégedett, aki már föladta egykori énjét, akit már befogadtak, nem kezelnek külön kategóriaként. D. szerint mind az asszimiláció, mind az elszigetelődés maga a halál. Ő tökéletesen megérti, amit magunkról meséltek.” És itt, D.-nél ismerkedik meg az író két amerikai indián családdal. Ők természetesen D. álláspontját tekintik a magukénak — illetve D. az övéket. Hiszen mindig is Amerikában voltak otthon, az olvasztótégelyt nem ők választották.)

Egy gyökeresen más történelmi helyzetben, más múlt és más tudat birtokában, az *Amerikából jöttem* írója nem dől be hamis alternatíváknak, nem kápráztatja el a technikai haladás. Az ő számára egy pillanattal sem kétséges: „Amilyen szigorú, oly szép is a törvény: álmodni csak anyanynelven lehet.” Sőt, túl akar lépni az álmokon, a lírát megpróbálja történetfilozófiai-ideológiai eszmefuttatássá általánosítani, amikor „télijezi képzelt interjút” közöl „a honvágyról, a madár-fütyről és a zajokról, a nemzeti önazonosság szükségességéről és végül arról, hogy milyenek az amerikaiak”. A lírikusnak azonban, ezúttal, nagyobb a hitele, mint a publicistának, aki megmarad a felületen, a deklarációk szintjén. És sajnos, ezen

a ponton a prózairó sem siet a segítségére: megelégszik vasúti anekdotákkal, állomási viccmondással. Mintha elfelejtene, hogy vannak azért műfaji törvények. A felszíni kedélyességnek például nincs mit keresnie a balladában vagy a tragédiában. És végül is okuláréval nem látjuk tisztábban az álmokat.

(Az Amerikából jöttem egyetemes jóltájékozottsághoz igazán nem talál néhány durva sajtóhiba: *Vonnegut* — *Vonnegut*, *Bracht* — *Brecht*, *Abda* — a Radnóti halálhelyét jelölő *Abda* helyett. És ilyen könyvben arra is ügyelni kellene, hogy Súlymszemet még angolul se válasszák el rosszul, értelmetlenül, *Haw-keye*-nak: „hawk“ a sólyom, „eye“ a szem. A *Kriterion* és a romániai magyar irodalom rangja ilyesmit is meglékvétel már...)

Kántor Lajos

Posztumusz mű a kultúrában

1. A kultúra kérdéseinek végiggondolása különböző utakat járhat be, de a *korszerűség* követelménye megkerülhetetlen. Létünknek csak úgy szerezhetünk érvényt, ha korszerűen („az egyetemes-ség nyelvén“ — Bretter György) beszélünk kultúránk kérdéseiről. A kultúra ugyanis létkérdésünk.

1.1. Az irodalomról, kultúráról való gondolkodás korszerűségét tehát nem bizonyos divatok üzéseként értelmezzük. Talán érdemes itt idéznünk Csehi Gyula „iker-maximáját“: „Semmit el nem fogadni csupán azért, mert divat; semmit el nem utasítani csupán azért, mert divat.“ (*Felvilágosodástól felvilágosodásig*. Buk., 1972. 403.)

1.2. A kultúráról való korszerű „beszédnek“ kizárólagos követelménye a tudományos jelleg. Az életről való ismereteket csak akkor állíthatjuk a magunk szolgálatába, ha megcáfolhatatlanul, a fogalmak tiszta, szabatos nyelvén fogalmazódnak meg. Különbön kiszolgáltathatnak.

Az így alkotott fogalmi beszéd törvénye következetességet feltételez. Vállalunk kell a gondolat mégoly meredek végiggondolásának nemes kényszerét is. Méliusz József írja: „... tulajdonképpen soha semmit sem gondolunk, nem írunk végig, kétségbeejtően nincs vége semminek; akkor sem, ha mind magunkon, mind a valóságon erőszakot téve, azért, hogy a vélt célhoz érjünk, egyre-másra elvágjuk a szálakat; talán azért is vagyunk otthon akkor is, amikor nem vagyunk otthon, és azért még nem odahaza, amikor már hazaértünk, s aztán meg: mi az, amit ne gondolhatnánk, ne mondhatnánk tovább, amit tovább ne írhatnánk, mint ameddig eljutottunk vagy nem jutottunk el?...“ (*Kávéház nélkül*. Buk., 1977. 33.)

Az élet (és a magunk) iránti következetesség (vannak ennek az írástudó er-

kölcsét érintő változatai is!) pedig előítéletektől és elfogultságoktól mentes kritikai magatartást előfeltételez, és a „torzulási effektusok“ (Althusser) kiküszöbölésére készlet. Nélkülözhetetlenné teszi a kiművelt önismereti igényt: „... ahhoz, hogy valamely jelen öntudatának retrospekciója ne legyen szubjektív, az szükséges, hogy e jelen képes legyen önbírálatra, hogy ilyen módon eljuthasson az önmagáról való tudományhoz.“ (Louis Althusser: *Olvassuk Marxot*. Buk., 1977. 20.)

A kiművelt önismeret tudomást vesz az értékek, törekvések pluralitásáról — a dialógus és egy magas „vitakultúra“ (Páskándi Géza) alapján viszonyul hozzájuk. A szemléletmód nyitottsága nélkül azonban mindez elérhetetlen.

Az utóbbi évtized nagy „divatjáról“, a strukturalizmusról írva állapította meg Csehi Gyula, hogy „a marxista módszer híve“ azért is örülhet eme divatnak, mert „a strukturalista felfogások és kutatások megismerése szükségszerűleg kiváltja a dialógust hirdetőikkel, és — ami talán még termékenyebb számunkra — *önvizsgálatra, módszereink és eredményeink felülvizsgálatára készlet*.“ (*Felvilágosodástól felvilágosodásig*, 362. Az én kiemeléseim — B. J.)

1.3. Nem véletlenül mondja Althusser a filozófiára vonatkoztatva, hogy „a marxista filozófia egy *probléma* színhelye“ (Althusser i.m. 67.), ami — most már a marxista filozófia itt felvetett kérdésénél maradva — azt is jelenti, hogy „megértjük a nagy tanulást, melyet Marx, Engels és Lenin hagytak ránk, s folytatjuk műveiket, de nem úgy, hogy *gépies ismétlésére* szorítkozzunk mindannak, amit nekünk adtak, hanem *átvéve* és továbbfejlesztve mindazt, ami elméletileg élenjáró, s *helyesbítve* azt, ami elméletileg még elmaradott, hogy beho-

zuk az elmaradást [a marxista filozófia elmaradását a marxista tudományhoz képest], és kijavítsuk az általa okozott torzulásokat." (Althusser i.m. 67.)

2. Szándékosan idéztem a francia szerzőt és éppen ama gondolatát, mely a marxizmus klasszikusai műveinek az értelmezését érinti egy olyan írásban, amely nem akar Csehi Gyula posztumusz művének* pusztá recenziója lenni, hanem jelezni kívánja a tragikus hírlenséggel eltávozott tudós kérdésfelvetésének korszakosságát — habár kritikánk észrevenni is alig akarja. Eddig tudtommal egyetlen hozzáértő szakkritika jelent meg róla (a Tamás Gáspár Miklósé), Gáll Ernő pedig a mű jelentőségére irányítva a figyelmet, kijelölte helyét a Csehi-életműben. A posztumusz mű három klasszikus, a marxista esztétika és irodalomtudomány által forrásértékűnek tartott szöveg jelentésével és utóéletével (tehát, bárholonnan vétegett is, az új cím: titelalálat!), valamint újbóli értelmezésével foglalkozik. „Megkísérlem e szövegek figyelmesebb mai újraolvasását” — olvassuk a bevezetőben a szándék szerény megfogalmazását. Nem véletlenül fogalmaz éppen így a szerző, s munkájában sem véletlenül fordul elő oly sokszor a figyelmes, illetve pontos (újra)olvasás kifejezés (i.m. 6., 57., 68., 72., 80., 87., 89., 106., 120., 148.): félreértelmezések sorával száll vitába.

Más összefüggésben ugyan, de Althusser is hangsúlyozza: „Marx, Engels és Lenin szövegei, feltéve, hogy ezeket helyesen olvassuk [kiemelés tőlem — B. J.], rendelkezésünkre bocsátják a marxista filozófia alapelveit.” (Althusser i.m. 51.)

2.1. Jelen esetben azonban többről van szó, mint helyes (újra)olvasásról, ugyanis — írja Csehi — „minden kor olvasója nemcsak újból, hanem új módon [kiemelés tőlem — B. J.] is olvassa a változhatatlan szöveget.” (I.m. 5.) A szöveg „új módon” való olvasását nevezem korszakosságának.

2.2. A „hogyan nem szabad Marxot olvasni” gondolata a marxizmus újabb reneszánszával egyidőben merült fel. Idéztek Csehinek egy 1966-os írásából: „... az idős Engels bizony nem túlságos elragadtatással fogadta a szocialista »Tendenzrom«-okat, amelyeket Karl Kautsky édesanyja, Minna Kautsky ontott. Igaz, hogy a hozzá intézett, gyakran s nem mindig kellően figyelmes olvasásban idézett levelében nem fukarkodik az udvarias (egy hölgyről és Engelsről lévén szó, majdnem azt írom: lovagias), de lényegükben erősen tartózkodó dicséretlek-

kel. Ugyanezt mondhatjuk el Miss Harkness *City Girl*jéről szóló és szintén a szerzőhöz intézett leveléről. A bókok maradjanak bókok, s ne számítsanak esztétikai értelmezések kútfőiként.” (*Felvilágosodástól felvilágosodásig*, 384.)

(Ugyancsak a hatvanas évek közepén találkozunk a marxista esztétika központi kategóriájának, a szocialista realizmusnak az árnyaltabb fogalmi tárgyalásával és tisztázásával. De hogy a kérdés máig sem tekinthető lezártnak, erre nem egy jel utal. Vö. Szilágyi Ákos: *A szocialista realizmus fogalmához*. Kritika, 1978. 5.)

Köpeczi Bélának szintén komoly fenntartásai vannak a marxista esztétika bizonyos elhamarkodott tételleivel szemben (a realizmus „diadalának” teóriájáról van szó), amelyet szintén egy Engels-level alapján konstruáltak a harmincas években. „Engels helyesen utalt a regény által feltárt valóság és az írónak a regényben kifejtett politikai szándékai közti ellentmondásra, de a kérdést alaposabban nem vizsgálta sem Balzac életművében, sem az irodalomban általában, s ezért következtetését általános érvényűnek nem tekintjük.” (*Eszme, történelem, irodalom*. Bp., 1972. 116—117.)

2.3. Jelentkeznek tehát a marxista esztétika egynemű fontos kategóriájára, tételére (pl. realizmuselmélet, irányzatosság, irányregény, ábrázolási mód) vonatkozó fenntartások, bizonyos tételek érvényüket veszítik, illetve árnyaltabb értelmezésük kerül napirendre. Ahhoz azonban, hogy mindez tudományosan megalapozott kritika tárgyává és gyökeres (újra)értelmezéssé váljon, szükség volt Csehi Gyula filológusi lelkiismeretességére, rendkívüli tájékozottságára s nem utolsósorban bátorságára — az írástudó becsületességére —, hiszen így saját régebbi tévedéseivel is szükségszerűen szembe kellett néznie: „... saját korábbi tévedésem példájával szeretném illusztrálni azt, hogy hová vezethet a klasszikus szövegek túlságosan szó szerinti, kanonizáló, de végső fokon felületes olvasása.” (I.m. 69—70.) De szükség volt, természetesen, a társadalomtudományokban, így a művészettudományokban is jelentkező új irányzatok, módszerek felszabadító hatására is. Csehi Gyula volt talán az egyedüli, aki azon frissiben ismertette is a hazai lapokban az új törekvéseket: *Mi új és mi régi az Új kritikában* (1967), *Lucien Goldmann és a strukturalista-genetikus kultúrsoziológia* (1967), *Egy divatos tudós: Lévi-Strauss* (1967), *Irodalomsoziológia — rediviva* (1971) stb. „Szövegmagyarázataiban” az irodalmi alkotások — *Párizs rejtelmek*, *A City Girl* — és írói életművek — Margaret Harkness, Minna Kautsky, Eugène Sue — bemutatására-elem-

* Csehi Gyula: *A kritika jelentése és utóélete*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1977.

zésére is vállalkozik, s értékítéleteit az esztétikai szempontok szigorú számonkérésére alapozza.

Nem véletlen, hogy éppen akkor fog ebbe a munkába, amikor mintegy tetőznek az irodalomtudományban, műelemzésben a modern irányzatok és módszerek; és amikor nemzetiségi művelődésünkben is jelentkeznek a „nagykorúsodás” jegyei. Ezek a tényezők föltétlenül hozzájárultak ahhoz, hogy Csehi Gyula új módon olvashassa a klasszikus szövegeket.

3. Marx-követőnek vallotta magát, aki nek meggyőződése, hogy „az ő módszerük hűséges követése — ma is út és irány, de parancsolóan feltételezi s

megköveteli a kérdésselvetéseknek és a konkrét kutatásoknak szakadatlan aggiornamentó-ját.” (*Felvilágosodástól felvilágosodásig*, 117.)

4. De mortuis nihil, nisi bene — e közismert latin közmondás értelmezése is terítékre került Csehi professzor egyik szemináriumán, éppen azért, mert — fejtegette — a köztudatban egy téves értelmezése terjedt el, igazi jelentése tehát nem a „halotról jót, vagy semmit”, hanem: a halotról *jól* (vagyis igazat), vagy *semmit*.

Posztumusz munkájának megjelenése után éppen e professzori intenció szellemében utasítjuk el az utóbbi alternatívát.

Borcsa János

A felboncolt madár poétikája

Talán ma már többen tudják: nem választhatunk a jövő és a közösség között, hiszen bármelyik mellett döntünk — egyik nélkül a másik megvalósíthatatlan. Különb is a vers jövője nem az utópia áldozati füstje, sokkal inkább a mindennapok vágya, a lehetőség. Mert ez a vers szférája (mint ahogy általában a művészeté), a kép trónra emelésének és megkoronázásának felelős mozzanata, a lehetőség elgondolhatóvá tétele. A látszat megkülönböztetése a lehetőségtől így nem a pusztá elméleti föladat tervpontja: a lehetőség a valóság dőbbenete.

A dőbberet megmentése a talmivá levéstől a konstrukció fontosságának újra-fölismerése a költészetben is.

Mind ezt elmondani a költészet *kelljének* a kapcsán lehet. Minden ilyen állítás megkockáztatása valamely költő vonatkozásában — értékválasztás. Költészetéről lévén szó, ez az értékválasztás csak akkor lehetséges, ha adott a társadalmivá válni képes lírai világlátás (lírai világnézet). És az ilyen homályosnak mondható fogalmak konkretizálását csak a versek képei végezhetik el. Mi erre nem vállalkozhatunk, ha feladatunknak a fölsimert lehetőség átgondolását tekintjük.

A konkretizálódott lírai világnézet állítmányai tulajdonképpen alanyok; alany és állítmány képi szintre való emelése képezheti a cselekvés- és forradalomnélküliség grammatikáját. Ez a grammatika ennek ellenére nem a jelentésnélküliség, hiszen a jelentés pozitív

állítása még nem forradalom. A kiélezett helyzetek ma legfeljebb a költők álmaiban szerepelnek, ezért költészetük iránya nem a közvetlenség felé tart, óhajban és szándékban bármennyire is jelen lenne a praxis, a közvetítettség uralkodik az ábrázolásban és az ábrázolás tárgyában is.

Az *utolsó kardnyelő* és *A felboncolt madár világa* Markó Béla második verskötetében* többek közt ezért nem tekinthető pusztán a költői én transzcendálásának, amikor világos számunkra, hogy a valóság transzcendálásáról van szó. Nem a valóság lényegének, hanem a körülményeknek a transzcendálása ez, körülménynek tekintve a valóság azon finomszerkezeteit, melyek valóságnak állcázva magukat, meghatározzák a mindennapi cselekvés sémarendszerét, és lehetlenné teszik a társadalmi struktúrára és a kultúrára irányuló hatékony cselekvést.

A cselekvés cirkuszi mutatvánnyá való degradálása kizár minden forradalmi szférát, még a fantáziát is, csak a dőbberet felmutatásának a végső gesztusa marad.

Ebben a lírai cselekvéshelyzetben a költő nem válhatik profétává, annak ellenére, hogy a jövő megszállottja; a jó-nási jelkép érvényét veszti, s a Kocsis Istvánnál már fölsimert kín válik jelképpé: Magellán szakállas arca néz ránk Boér Ferenc arcával a kőtélrácsokon túl-

* Markó Béla: Sárgaréž évszak. Dacia Könyvkiadó. Kvár-N., 1977.

ról. Etikai tengelyként ez a mozzanat alapozza meg végleg rokonszenvünket e költészetet olvasván.

Aztán megint a szabadság kicsúfolt humanista elvének diagnózisa: a felboncolt madár jelenése, majd megint vissza a látszatok világába. E cselekvésképtelenségi körben a költő tárgyának közvetítettségében és a cselekvés utáni vágyban válik védtelenné, nem személy szerint (hagyjuk az efféle kritikai botorságokat), hanem a magatartásmodell lírai éppigylétében.

Furcsa?: a vers nem léphet diszkurzív viszonyba közösségével, mert közössége is a látszatok foglya, s a vers és közössége közti viszony megfoghatatlan és meghatározhatatlan lesz. A vers etikai vívódásaiban lehetséges virtuális olvasóját keresi, és végül már szándékosan választott magánya föloldhatatlan. A köznap közérthetőséget nem vállalhatja, és nem mondhat le a közösség lehetőségéről.

Lírai szituáció ez, a már említett összefüggésekben: a szavak és a szintagmák kapcsolódása véletlenül nem lehet szabályszerű, a valóság valószerűtlensége, tehát igylétének ésszerűtlensége nem szorítható be, csak a gyakorlatul választott szürrealista realizmusba. Ezért a metaforák megszakíthatatlan és látszólag összefüggéstelen sora, ezért a túlzottan tűnő átjátszások és áttűnések szerencsére idegesítő és így gondolkodásra serkentő szövevénye.

A fölsímet döbbenetnek nem adatik meg a pillanatnyiság. Jelen van, transzformálódik: cirkuszba, szerelembe, piroshba, hóba. Madarakba, mítoszokba, madarakba, láthatatlan két hajókba, otthonba és fölboncolt szabadságba. A kör meghatározott: ez a magány valószínűtlen valósága, s a technika a hiány meghatározásában elvve válik, mert nincs más választása — „elképzelt tenger elképzelt lélegzete“.

A reflexív és alluzív vers technikája furcsán egyesül, a versek szövegében életre kel az a mitológia, amelynek fölboncolását tételeztük, az életre keltett tárggyal kíséreljük meg ugyanezt a tárgyat boncasztalra kényszeríteni. Ez nem költői melléfogás, ez csak a szituáció kényszere. Csoda-e, ha a groteszk paradoxon döbbenete kikerülhetetlen: „elkiáltja a bűvös szót / amit már úgyis mindenki ismer: / győztünk! / ... / és nem szégyell életben maradni.“

A valóság összezsugorodik és kitágul, meghatározatlansága kétségbevonhatatlan. Jellemző vonása ennek a látszatra ítélt valóságnak, hogy a jelképiség szintjét olyan banalitások érik el, melyek — ha a költői technika varázspálcája nem

érintené meg őket — észrevételre sem lennének méltathatók. Ezért a montázs társító ereje a látványtól a jelentéssig ível, és a többértelműség mindenkori jelenléte, sőt meghatározó volta a költői világ égboltja. A valóság elemeinek az átszervezése a körülmények puritán valóságát hivatott fölmutatni. A tárgyak és a viszonyok önmaguk is, de ugyanakkor mások, mert a viszonyrendszerek állandó mozgása megszüntet mindenfajta állandóságot: „nyár volt / emlékszem hogy ez ki volt írva / a plakátokra is.“ Az ilyen áttűnések valóban értelmezésre szólítanak föl, de éppen a versek ilyen áttűnésekben megvalósuló nyitottsága teszi ezt lehetővé.

A „hangulatnak“ nevezhető versek éppúgy részei a rejtett, de lényegi dimenziókat lírává emelő technikának, mint azok, amelyeket kimondottan „gondolatinak“ nevezhetnénk — eltekintve attól, hogy ez a megkülönböztetés értelmetlenség. A hó érkezése és éppúgy a jelentés érkezése az alkonatban — észrevétlen, s ha nem lenne a verstechnikai visszacsatolás, tovaröpülne, mint a villanydrótonok egy ideig elüldögélő mutatóvonalosok. De hát ez a lehetőség felmutatásának a technikája, az allúzió tökélyre vitele: „mi már régesrég félreálltunk / s elgondolkozva tovakanyarognak / lábnyomaink.“ A szobrok és a látszatok bűvületében vergődve, elképzelhető cselekvéseink neveltségességét a versben csak jelentéssé tétele mentheti meg.

A kötet tudatos konstrukció-volta iránt nem lehet kétség. A cirkusz és a szobrok világában bolyongva átlépünk a trombitaszórolt lehullt madarakon — a látszatokból elindulunk a hiány felé. E költői magatartás kidolgozott helyzetének paradoxonja: a látszatok világa után nem a lényeg világa következik, hanem a hiány tétován megfogalmazott rézerdője. Ez a hiány valóban valaminek a hiánya, tehát nem a semmi, s mint ilyen lehet jelentés. A hiány és a látszat világának a megidézésében a látszattal való leszámolás feltételezhető szándéka válik szervező elvve. Nem a nincs, hanem valaminek a nincse, amely a lírai *kell*-ben éppen a hiány. Emellett adott a negatív hiányának a vágya, amely profán könnyöngésbe menekül.

A szavak városából a jelenségek és a jelentések világába jutottunk. Megszűnt a hangulati világ prioritása, de ez még nem a radikális vers, de a radikális vers előtti állapot. Ki kell azonban várni az építkezés tömörségét, azét az építkezését, amelyben nem kell befalazni semmilyen Kőműves Kelemennét.

Boér Géza

ION BLAGA—GHEORGHE MANEA: MECANISMUL ECONOMIC AL SOCIALISMULUI

Mint általában az elméleti munkák esetében, itt is szükségesnek érzik a szerzők néhány alapfogalom tisztázását. Ilyen mindenekelőtt a sokat vitatott terv—piac viszony. Visszanyúlnak egészen Marxig, aki a maga korában a tervet mint a szocialista gazdaság szabályozóját a piaci mechanizmus ellentétéként fogta fel. Marx és Engels halála után többek között August Bebel próbálta bizonyítani a terv és a piac összeegyeztethetlenségét a szocializmusban. Ez a nézet fokozatosan mind tarthatatlanabbá vált, de dogmává torzulva még sokáig élt tovább.

Az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején, a szocialista államok gazdasági reformjait megelőző viták során újraeledtek azok a szélsőséges nézetek is, amelyek szerint a terv képtelen helyettesíteni a piac előnyeit. Am ezek a szélsőséges nézetek hamar el is tűntek. Lassan kikristályosodott egy új, a realitásokat jobban figyelembe vevő elképzelés: a terv nem a piacot, az áru- és pénzviszonyokat hivatott helyettesíteni, hanem a termelőeszközök magántulajdonán alapuló konkurenciát mint a társadalmi-gazdasági tevékenység egészének szabályozási módját. A szocializmusban a konkurrenciaharc elvben kizárt. De végső soron csak a piac marad az egyetlen kapocs a gazdasági egységek között, és a főkapocs a termelés és fogyasztás között az áruk cseréjének folyamatában. A szocialista gazdaság tervgazdaság, s minthogy a terv kiküszöböli a konkurenciát, a gazdaság a piac alapelvei, azaz az ártermelés és az értéktörvény elvei alapján szerveződik. A gazdasági folyamatokat alapvetően két tényező határozza meg: 1. a gazdaság szerkezeti-szervezeti felépítése, amely végső soron nem más, mint a gazdasági közeg, feltételrendszer, amelyben a folyamatok végbemennek, és 2. a szabályozási folyamatok összessége, azaz a gazdasági mechanizmus. Ez utóbbi legfontosabb eleme a vezetés, azon döntések összessége és sorozata, amelyek végső soron meghatározzák a gazdasági erőforrások és eredmények elosztását és felhasználását.

A szocialista gazdasági egységes vezetési és szervezési rendszere, valamint a gazdasági mechanizmus homogenitása mindenekelőtt bizonyos meghatározottságokat, előfeltételeket, premisszákat követel meg, amelyek a szocialista termelési viszonyokban és a szocializmus alapvető céljaiban gyökereznek. Ilyenek: az általános egyensúly, nemzetgazdasági optimum, gazdasági növekedés, a felhalmozás optimális rátája. Ugyanakkor a gazdasági mechanizmusnak több egyéni sajátossága lehet, az adott államtól vagy a fejlődési foktól függően. Ezeket a sajátosságokat a szerzők a szocialista gazdaság vezetési és szervezési rendszere tényezőinek nevezik. Ezek tisztázása után térnek rá a szerzők a legfontosabb premisszák tárgyalására; ilyen például az általános egyensúly fogalma. Nyilvánvalónak látszik, hogy a racionalitás első számú feltétele, hogy a gazdasági folyamatokba bevont erőforrások — az adott műszaki színvonal mellett — bizonyos, meghatározott arányban legyenek elosztva a különböző tevékenységi területek között, amit végső soron a szükségesletek struktúrája határoz meg. Az egyensúly kifejeződési formája mindenekelőtt egy olyan viszony, amelyben a fizetőképes kereslet mennyisége és struktúrája egybeesik a kínálat érték nagyságával és a használati érték struktúrájával. Az egyensúly hiánya, vagyis az aránytalanságok azért károsak, mert az erőforrások elfecsérlését okozzák, csökkentve a társadalom szükségleteinek kielégítési lehetőségeit.

Az egyensúlyra és arányosságra való törekvés — amely, mint a fejlődési jelenségeknél általában, tendenciaszerűen jelentkezik — a szocialista gazdaság szervezésének és vezetésének, illetve mechanizmusának első számú feltétele.

A növekedés elsősorban a beruházások révén valósul meg, ezért a felhalmozási hányad nagysága minden szocialista állam gazdaságpolitikájának egyik sarkalatos kérdése. A felhalmozási ráta nagyságának meghatározásakor döntő a problémafeltevés és annak elméleti megválaszolása. A szerzők szerint — miután több változat hiányosságát bizonyítják — ez így hangzik: milyen évenkénti felhalmozási rátával lehet az életszínvonal egyenletes növelését elérni úgy, hogy a legrövidebb időn belül az összes fogyasztási javak és szolgáltatások bizonyos szintjét elérjük?

Külön fejezet foglalkozik a termelési költségekkel. Boncolgatják az érték és a munkatermelékenység viszonyát, valamint a javadalmozás, a munkatermelékenység és a felhalmozás növekedési ritmusa közti szükségszerű kapcsolatokat. Felteszik azt a „rázós“ kérdést is, hogy mi lehet az oka és mozgatórugója a szocializmusban a pénzügyi csökkenésnek. Ma már nyilvánvaló, hogy a pénzügyi növekedése nem a nemesség fedezetéhez képest válik inflatórikus hatásúvá, hanem a forgalom igényeivel szembe. Ilyen pénztöbblet csak három úton jöhet létre: 1. a pénz forgási sebességének ellenőrizhetetlen felgyorsulása, 2. a szükséges mennyiséget meghaladó pénz kibocsátása és 3. a forgalom csatornáinak eldugulása, például a lakosság igénystruktúráját nem fedő kínálati struktúra miatt. A szerzők szerint a szocializmusban az infláció, vagyis a pénzügyi egyensúlyhiány csupán véletlenszerű lehet.

A szocialista országok gyakorlatában a vezetési formák és megoldások óriási változatossága jött létre, s valószínű, hogy a közeljövőben ezek jelentősége nem csökken. A könyv gazdag irodalomra hivatkozva áttekinti e specifikus tényezők időbeli és térbeli váltakozásait.

Közös jelensége volt a szocialista gazdaságoknak, hogy a fejlődés egy szakaszában a vezetés és szervezés adott formái elavultak, és az új viszonyok között — a túlzott központosítás bürokratikusává válása miatt — mind nehezebben tudták ellátni feladataikat. Ezért az egyensúly biztosítása érdekében újabb részletekbe menő utasítási rendszert és természetesen túlrészletezett mutatórendszerrel erősítették a gazdaságra: a sokasodó mutatók és utasítások pedig még kevésbé voltak képesek átfogni a társadalmi-gazdasági rendszer egészét. Ilyen körülmények között például a felhalmozási ráta erőteljes növelése mellett a termelékenység aránytalanul lassan növekszik. E fő hiányosságok is sürgették azokat az elméleti erőfeszítéseket, amelyek eredményeként a múlt évtizedtől kezdve a szocialista államokban elkezdődött a gazdasági mechanizmus reformja.

A könyv második része a szocialista gazdaság struktúráját tárgyalja, azt a szerkezeti felépítést tárja elénk, amely mozgásba hozza és megvalósítja a gazdasági folyamatokat.

A munka megszervezésének végső, objektív forrása a munkamegosztás, ami szükségessé teszi a kooperációt és az összehangolást. A műszaki fejlődéssel és a szakosodással ez mind nagyobb hangsúlyt kap. A szocialista gazdaság szerkezeti felépítésében a legfontosabb helyet a termelési egységek foglalják el, közvetlenül ezek hozzák létre az anyagi javakat, és végzik a szolgáltatásokat.

A gazdaságnak két fő szabályozó eleme van. Az első az egységes nemzetgazdasági terv. Ez nem helyettesítheti és éppen ezért nem is zárja ki a helyi vezetést. A másik az önálló gazdasági egységek rendszere. Általa valósul meg a gazdasági tevékenység közvetlen irányítása a szocialista vállalatokban. Vezérelve a költségek csökkentése, illetve a jövedelem növelése. E két látszólag összeegyeztethetetlen szabályozónak (egységes terv, önálló gazdasági egység) egységes rendszerbe foglalása a szocializmus kezdetén tulajdonképpen merész és ötletes lépés volt.

Az utolsó fejezet a gazdasági-pénzügyi tényezőkkel foglalkozik, mindenekelőtt a pénzügyi egyensúlyról, amely szerves része a gazdasági egyensúlynak. Bonckés alá kerülnek olyan kategóriák, mint az ár, a jövedelem. Ez nagyon is indokolt, hiszen a szocialista gazdasági mechanizmus eszköztárában mind nagyobb súlyt kapnak, de szerepüket csak az egységes állami tervvel mint a nemzetgazdaság fő szabályozójával együtt képesek betölteni. (*Editura științifică și enciclopedică. București, 1977.*)

T. L.

KOMMUNIKÁCIÓ I—II.

Alighanem csak részben van igaza Horányi Özsébknek, *A kommunikáció I. és II. kötetét válogató kiváló fiatal magyar szakembernek, amikor meglehetősen szkeptikusan ítéli meg a kommunikáció tudományának mai helyzetét. Tudománytörténetileg szkepszise természetesen jogos: ha mégoly futólagosan is tekintjük át a kommunikáció fogalmával, a kommunikációs folyamat modellezésével, a kommunikációs helyzet és aktus leírásával kapcsolatos tanulmányokat, azonnal szemünkbe ötlök, hogy nincs egységes kommunikáció-meghatározás, többféle modell között választhatunk, amennyiben a folyamatot kívánjuk tanulmányozni, az aktusnak in-*

kább jellemzése van, mint leírása, hiszen számtalan tudomány terminusait kény-
szerül használni a kommunikációkutató stb. stb.

De: ahogy George Gerbner írja, „a jelek tömegtermelésének körülményei kö-
zepette a vizsgálat nélkül hagyott kultúra talán arra sem méltó, hogy életben ma-
radjon“. Pontosan erre szolgál a kommunikációkutatás, és a teoretikus megalapozhatóságával kapcsolatos aggályok egyelőre háttérbe szorulnak az empirikus nél-
külözhetetlenség kényszere mögött.

Ennek az empiriának az egyik ismérve az, hogy — bevallottan, vagy nem be-
vallottan — még a legelvontabb fejtegetések szerzőinek a szemé előtt is az egy-
szerű kommunikációs helyzet áll modellként: A közül valamit B-vel (vagy A nyelvi
kölcsonhatásban áll B-vel) X-ről. Theodore M. Newcomb a kommunikatív helyzet
emaz alapszisztemét A-B-X rendszernek nevezi. E rendszer, bármennyire egyszer-
rűnek tünjék is, már a szociális bonyolíthatóság számos ismervét hordozza, ugyanis
ha A kommunikál B-vel X-ről, a rendszer állapotában megjósolhatók bizonyos
változások. Tehát ha B gyűlöli A-t, valószínűleg X-et is egészen másképpen fogja
felfogni. X-ben, tehát egy üzenet tartalmában pedig A-ra (sőt A-kra, egész társad-
almi csoportokra) vonatkozó viszonyt, például elutasítást lehet elrejtteni.

Ebből fakad a kommunikációkutatásnak az a metodológiai alapelve, amelyik
előírja, hogy a társadalmi szimbolizmusokat létrehozó különböző tényezők csak egy-
ségükben vizsgálhatók. A kommunikációs kutatások segítségével alapvető oldalairól
tudjuk jellemezni az ösztársadalmi folyamatot is. G. H. Gordon írja *Szimbolizmus
és társadalom* című tanulmányában, hogy a társadalmi szimbolizmus mechaniz-
musa az embert alapjában véve átmeneti és gyakran eleve kudarcra kárhozottat
törekvéseinek túlnyomó többségét társadalmi fontosságúvá képes emelni. Csodála-
tos találmányaink közül „talán egyik sem olyan erőteljes, mint a hazaszeretet egy-
szerű szimbolikus eszköze. Számtalan utat és módot fedeztünk fel arra is, hogy
hogyan tudjuk a szimbólum jelentését anélkül megváltoztatni, hogy magát a szim-
bolizmust is megváltoztatnánk.“

Amint a kutatások rámutatnak, a mai társadalmaknak leginkább a szimbólum-
rendszerek romlásával, szétesésével, eklektikus keveredésével kell szembenéznie.
Ugyanis ez a kulturális értékek zavarához, haszontalanságához vezethet. Különösen
a pluralista társadalmakra jellemző folyamat ez, írja Gordon. Ugyanakkor a szim-
bólumok trivializálódását intézményi kihasználhatóságuk is elősegíti; különösen a
propagandaipar, az oktatás és a bürokrácia a ludas ebben. Viszont nagy szimbólum-
teremtő ereje van az autentikus társadalmi cselekvésnek és a művészetnek. Az
ezek által létrehozott értékeket ösztársadalmi, magát a társadalmi szimbolizmust
fenntartó tényezőkké tenni — íme, az egyik legfontosabb kommunikációs probléma.
(*Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1977—1978.*)

A. K.

LIVIU POPOVICIU (SZERKESZTÉSÉBEN): VISUL

Két nevezetes esemény jól irányított egybeeséséről kell megemlékeznünk a
könyvvel kapcsolatban. Az Európai Alváskutató Társaság IV. kongresszusára 1978.
szeptember 11—15. között Marosvásárhelyen került sor (Basel 1972, Róma 1974,
Montpellier 1976 után), ami a vásárhelyi orvosiskola eredményeinek nemzetközi
elismerését jelzi. A szervezőbizottság elnöke a marosvásárhelyi Liviu Popoviciu
professzor volt, aki mint felelős szerkesztő — a kiadóval együttműködve — erre
az alkalomra megjelentette a *Visul* (Az álom) című összefoglaló művet, több tár-
szerző munkáját.

A köznapi nyelvhasználatban és az információközlésben nem vonunk éles ha-
tárt az *alvás* és az *álom* között, de a kutatók kénytelenek különbséget tenni és
kölcsonös összefüggéseikben vizsgálni a két állapotot. Az álom a teljes alvásidő
18—22 százalékát teszi ki, ami azt jelenti, hogy egy ember, aki hetvenéves koráig
mintegy 185 000 órát alszik, körülbelül 37 000 órát tölt álmai kusza, fantasztikus,
tudat alatti világában.

„Huszonöt évszázadon át egészen napjainkig az álmok kérdését köd borította,
és a tudósok a képzelet világába utalták, gyakran nagyon naív és furcsa elképze-
lések alapján magyarázva az álmok keletkezését és szerepét“ — írják a szerzők a
könyv első fejezetében (*Az álmok természetes története*). Gondolatmenetüket foly-
tatva megállapíthatjuk, hogy a néphit ősidők óta úgy tekintette az álmokat, mint
valamilyen jelképrendszert, egyfajta „titkosírást“, amely megfejthető. Vajon való-
ban van az álmoknak „értelmük“? Hogyan keletkezik az álom: milyen anatómiai

képlet szükséges hozzá, és milyen élettani folyamat hozza létre? Megzavarja-e az alvást, vagy nélkülözhetetlen része annak? — ezekre a kérdésekre kap választ az olvasó a könyv következő fejezeteiben.

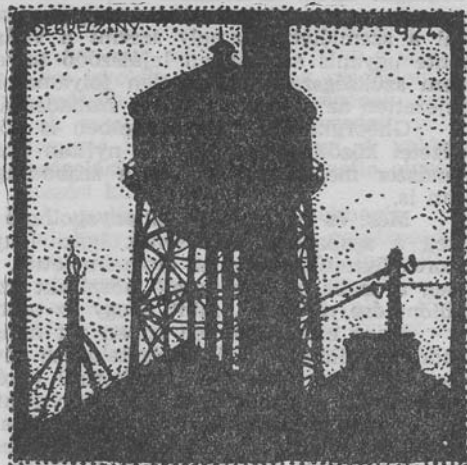
A hivatalos tudomány hosszú időn át elzárkózott az álom mindenfajta értelmezése elől, az álmot kizárólag az álmodó személyre ható külső és belső testi ingerekre vezette vissza. A neurofiziológiai problémák keretében a szerzők összegezik az idevágó morfológiai és élettani eredményeket. Az utóbbi évek kutatásai nemcsak az alvás objektív regisztrálási lehetőségeit, valamint a felelős sejtszöveteket tárták fel, de közelebb vittek egy mindeddig ismeretlen terület, az álomlátás megértéséhez is. Napjainkban elektroencefalográfiai módszerekkel tanulmányozzák az alvás két nagy fázisát: a mély alvást, amely álom nélküli, és a gyors hullámú alvást, melyet gyors szemmozgások és álomképek kísérnek. A poligráfiai vizsgálatok igazolták, hogy e két szakasz nem választható el élesen: álomképek néha a mély alvás periódusában is mutatkoznak.

Az álom pszichológiai kérdéseivel kapcsolatban a szerzők összefoglalják mindazokat a következtetéseket, amelyeket a modern alváskutatás felszínre hozott, alátámasztva őket saját eredményeikkel is. A múlt század végén gyökeres fordulatot jelentett Freud álomelmélete. Eszerint az álom „az alvás öre”: élettani funkciója az, hogy az alvás közben keletkező izgalmakat, amelyek ébredéshez vezetnének, hallucinátoros formában feldolgozza, s így biztosítja az alvás folytonosságát. A gyors hullámú alvás — más néven *paradox* alvás — objektív jeleinek keletkezése arra utal, hogy normális körülmények között minden ember álmodik. A statisztikai adatok szerint legfeljebb arról van szó, hogy egyes emberek „visszaidéz”, mások „nem visszaidéz” típusúak; az utóbbiak azt állítják, hogy nem szoktak álmodni. A visszaidezés képessége már az emlékezés tárgykörébe tartozik, és ott vizsgálendő.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a szerzők néhol a parapszichológia határain túlra is eljutottak olyan kérdések tudományos boncolgatásával, mint a telepátia, a hipnózis, az álmok és a művészeti alkotás kapcsolatai. A zárófejezetben az álom patológikus megnyilvánulásairól értekeznek, részletesen taglalva az álmatlanság, az aluszékonyság, a hallucinációk, rémálmok stb. tüneteit és jelenségcsoportjait.

A monográfia hazánkban először hozza ilyen magas szinten ennyire közönségközelbe az álmok világát úgy, ahogy azt a korszerű tudomány látja. (*Editura Dacia. Cluj-Napoca, 1978.*)

V. J.

Debreczeni László:
A kolozsvári vasúti műhelyek
egykori víztornya (1924)